

DEDE KORKUT KİTABI ve TÜRK TÜREYİŞ EFSANESİ

Süleyman ELİYARLI

Dede Korkut Kitabı'nda tarih öncesi çağlara uzanıp giden konulardan birisi Türk türeyiş (geneoloji) efsanesinin izleridir.

Kitabın artık 2. boyunda Kurt kutsal bir varlık olarak geçmektedir. *Kurt yüzi mübarektir* diyen Kazan Han, onunla böylesine bir "haberleşme" yapıyor: *Ordumun haberin bilür misin degil mana / Kara başım kurban olsun kurdum sana*. Kitapta baş Oğuz alpinin kendi başını kurban vermek istediği, şu ölçüde saygı ve sevgiyle övdüğü ikinci bir mitolojik varlık geçmiyor. Hatırlatmak isterim: 2. boyda yine Kazan Han, kurtla bir sırada *Ak kayanın kaplanının erkeğinde, Ak sazın aslanında ve Ak sungur kuşu erkeğinde bir köküm var* diyor ama, sonuncu üç yırtıcı canlıdan hiç birisi için "yüzi mübarektir" terkihini kullanmadan geçmiştir. Zira eski Türk mitlerinde, panteonunda ve genellikle tarihte Kurt, bir kutsal totem varlık olarak en yüce unvanla anılmaktadır.

Kitapta özel bir yer almış bulunan şu geneolojik bilginin bilim değeri kuşkusuzdur. *Oğuzname* adı ile belirlenmiş bulunan başka kaynaklarda, Reşideddin ve Yazıcıoğlu metinlerinde, Hiveli Ebülğazi Hanın *Şecere-i Terakime*'sinde "mübarek yüzlü" niteliğini bulmuş olan kurt büsbütün yoktur. Menbaşinaslık açısından Dedem Korkut kitabına yakın gelen yalnız Uygurca *Oğuzname*'dir. İslami etki görmemiş sanılan şu eski Türk kitabında "Gök Böri" (Kurt), Oğuzlar için bir askeri kılavuz ve başbuğdur.

Tamğa bizge bolsun buyan,

Gök Böri bolsunğil uran.

"Gök yallı, gök tüylü" kurt, koşunlar bir öncü, bir önder olarak Oğuz Kağan'ın Tüm savaşlarına katkıda bulunmuş olarak geçiyor. Kurt şu halde bir alp niteliği kazanmıştır. Yiğidlik, erlik, bilginlik vasfını taşımaktadır. Basılmaz dövüşçü, tüm Oğuz askerlerinin benzemek istedikleri kimsedir. Dede Korkut boylarında durum aynen böyledir. Emen beğin 7. boyda söylediği gibi *Yeni Bayır'ın kurduna benzerdi yigitlerim* deyimini açımı, tarihin alt katlarında. Artık Göktürk kağanlığı geleneklerince muzaffer devlet askeri kuvvetleri kurt hasletli sanılmakta idi. Kağanlığın imparator muhafız alayları "böri" adını taşımıştır.¹

Şu metinde adı geçen konuyu tüm genişliği ile çözümlenmek imkansızdır. Son 15 yıl içerisinde yapılan araştırmalar bilim adamlarına artık sunulmuş bulunmak-

¹ S. G. Klyaştornyy, *Drevnetyurskie runičeskie pamyatnikikak istočnik po istorii sreney azii*, "Nauka", Moskova, 1964, s. 26.

tadır.² Şu sebeple Dede Korkut kitabında yer almış olan soykök (etnogenetik) biçimli bilgilere, epik hal tercümelelerinden birine baş vuralım.³ Onbirinci boyda baş kahraman Kazan Han'ın dilinden yazıya alınmış şu soylam pek önemlidir: *Azvay kurt enügi erkeğinde bir köküm var...*

Kanaatımca *Kurt enügi erkegi* çözümlenmesi gerekçeli bulunan bir terkiptir.

Orta çağ Arap tarihçiliğinde (El Mansuri) *Burcoğlu* olarak tanıştırmak istediği Türk (Kıpçak) soyu, Ruslar'ın eski yıllığında *Burçeviç*'ler namı ile geçmektedir. Her iki halde sözün *böri* ~ *buri* kökü temelinde yaranması kuşkusuzdur. Rusca'da "Burçeviç" adının (etnoniminin) ikinci unsuru *eviç/oviç* soy adı bildiren bir ektir (mukayese için: *İvanoviç* ve bunun gibi). Ve her iki halde, yani Arapca'da *Burcoğlu* ve Rusca'da *Burçeviç* anlamca "Böricik oğlu" demektir. Yerindece şunu da vurgulayalım: XI - XII. yüzyıllarda Ak Kumanya prensleri başçılığında Kıpçak topluluğu Dinyeper nehrinin şimdi de *Volçya reka* veya *Volçonok* "Kurt nehri" denilen sol kolu üzerinde yerleşip oturuyordu.⁴

Kafkaslar'da durum aynıyla böyle olmuştur. El Mes'udi Terek nehrini *Kurkkud* olarak tanıştırmak gayretinde bulunmuş ve böyle yazmıştır: "*Kurkrud* "büyük bir nehir, şu ad "Kurt nehri" manasındadır". Eserin mutercimi N. A. Karalov'un ilavesi ise pek önemli: Terek'in sağ kolu "şimdi de", yani XX. yy. başında *Birüçek* adını taşımıştır.⁵

El Belazurî ile Yakut Hamavî'nin eserlerinde karşımıza çıkan *Barsile* yer adı (toponimi) de yine aynı köke bağlı olmalı. Ç sesinin Arapça Ş ile yazılması sebebiyle *Barçile* veya *Börçile* yer adı *Barşile* şekline girmemiş mi acaba? Zira İbn Rust ve Gardizi'de aynı toponim *Börçöle* şeklinde geçiyor.⁶

Başlıcası şudur: Arap metinlerinde bulunan *Burcoğlu*, *Birüçek* ve *Barşile* / *Börçöle* ile semantikaca bir sırada duran eski Slav yıllığındaki *Burçevic* soy adı (etnonimi) Dede Korkut kitabında karşıya çıkan ve yukarıda zikr edilen *Kurt Enügi Erkegi* demecine yakın veya eşittir. Tüm yazılış terkiplerinde Türk türeyiş efsanesinin kalıntıları görünmektedir. Görülüyor ki, gerek Oğuz başbuğu Kazan Han, gerekse Ak Kumanya (Kıpçak) prensleri kendilerini *Kurt enügi erkegi* ile (başka bir deyimle: *Böricik*'le veya *Böri Tigin*'le "şehzade Kurt"la) akraba bilirdiler. Böri Tigin, Kurt'tan doğmuş olan ilk efsanevi babamız, yani ilk Türk topluluğunu dünyaya veren *Kurt enügi erkegi*'dir. Oğuz Türkçesinde Orhun yazıtlarını yaratmış olan Göktürk

² Süleyman Aliyarlı, "Dedem Gorgud kitabının esatiri revayet ve tatomlor dünyası: "Gara başım kurban olsun gurdum sana". *Ulduz* (dergisi), Bakü, 1984/6, aynı yazar: "Kurddan türeyiş efsanesinin tarihi coğrafyasına dair (Prof.Dr. Bahaeddin Ögel'in hatırasına)", *Türk Dünyası araştırmaları dergisi*, İstanbul, 1990, sayı 65, s. 83-99; aynı yazar, *Azerbaycan tarihi, Uzak geçmişten 1870 cy yıllara kadar*, "Azerbaycan", Bakü, 1996, s. 156-203. şu kitabın yedinci bölümünde "Türk türeyiş efsanesi halkın etno tarihi yaddaşında" adlanan 4. paragrafı adı geçen konu üzerine yazılmıştır.

³ Şu setirlerin yazarı XII. Türk Tarih Kongresi'ne "Dede Korkut kitabında soykök arayışı bir tarihi kaynak gibi" konusu üzerine ayrıca bir teblig sunmuş bulunmaktadır, bk: XII. Türk Tarih Kongresi Bildiri özetleri, TTK, Ankara, 1994.

⁴ Süleyman Eliyarov, "Kurddan türeyiş efsanesinin tarihi coğrafyası...", s. 84.

⁵ N. A. Karaulova, "Svedeniya arabskih geografov IX-X vekov o Kavkaze, armenii i Azerbaydjane" *Sbornik materialov o plemenah I mestmostyah Kavkaza*, 38. cilt, Tiflis, 1908, s. 35, 67.

⁶ Süleyman Aliyarlı, a.g.e, s.85.

imparatorları şu inançla kendilerini dünya milletlerine *Böri oğulları* olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. Böylesine bir çaba ile onlar Türk türeyiş efsanesine kağanlık için bir hukuku vesika gibi dayanmıyorlardı mı acaba?

Dede Korkut kitabında ana kurt (Göktürk) ve ata kurt (Hun Kao Çi) inançlarının etkisi duyulmaktadır. Zira IV-V. yüzyıllarda Güney Kafkasya alanına “Onogur (Onoguz)” veya “Atilla hunlarının”, sonraları ise “Bulgar - Barsil” hunlarının girişimleri Hun versiyonunun yaygınlaşması için gerçek sebep olabilir. Fakat kitaptaki türeyiş inancı Gök Türkler’in ana kurt efsanesine daha yakın, daha çok eşittir. Kazan Han, *kurt enüği, erkeğinde bir köküm var* demekle aynıyla Göktürk hakanları gibi, kendisini ulu ana kurtun halefi sanmaktadır. Şu sonuncu kutsal varlıktan doğmuş olan on oğlancıkta her birisi, yukarıda görüldüğü gibi, ana kurdun erkek çocuğu, *kurt enüği erkeği* olmuştur. Oğlancıkları dişi kurt doğurmuş ve insan ata değil, kurt ana besleyip büyütmüştür.⁷

Dede Korkut boylarında Göktürk (ana kurt) türeyiş inancının izleri ana aslan ile de bağlıdır. Aruz Koca oğlu Basat’ın epik hal tercümesini alalım:

Atam adın sorar olsan Kaba Ağaç.

Anam adın dersin Kağan Aslan.

Menim adım sorarsan Aruz oğlu Basat’dır.

Görüldüğü gibi, burada da Oğuz alpına annelik yapmış olan dişi varlıktır (Aslanın Oğuz totemleri panteon’unda tutmuş olduğu yüksek yer, Kazan Hanın yukarıda hatırlatılan epik hal tercümesinde apaçık belirlenmiş bulunmaktadır).

Konumuzun incelenmesi yolunda analitik yöntemin enine değil, derinliğine uygulanması, gelecekte pek verimli olabilecektir düşüncesindeyiz. Meselâ tipoloji açısından “Kurtla haberleşme” konusuna geçelim. Merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in *Türk Mitolojisi* adlı eserine bir nevi ilave olarak Doğu Avrupa (Slav) tarihi kaynaklarından *İpati* yıllığında benzeri olmayan bilgiler uzun yıllardır dikkati çekiyor. Eski Rus yılığı 1097’de Vegrler (Macarlar) ile dövüş bekleyen ve yukarıda adı geçen Kıpçak prensi (knezi) Bonyak Burçeviç’in “garip” bir davranışını kaleme almış: “Gece yarısına doğru Bonyak (ata binip) askerden uzaklaştı ve kurt gibi ulumağa başladı. Bir kurt onun sesine cevap verdi, sonra pek çok kurt uluştu. Böylece Bonyak dönüp Vegr’ler üzerinde yarın uğur kazanacağını David’e bildirdi”.⁸

Sonuçlar pek önemlidir. İki, şu XI. yy. bilgisi, kurt ile ilgili görüşlerin hâlâ kurdu, daşlaşmış bir sembole çevirmediğini göstermektedir. Gerçek tarihi şahıs sembole değil, canlı kurdun kendisine “söz söylüyor”, istek bildiriyor.

Ve ulu ana (veya ata) kurt sürüsü ile birlikte “istenilen cevabı” verdiği için o, yarınki dövüşte uğur kazanacağına emin olarak rahatlıyor. Kanatımca, Bonyak Bukçevic’in kurt ile tek başına temasa gelmesi, hale yaşamakta ve kullanılmakta olan

⁷ Geniş bilgi için bk. S. Eliyarlı, *Azerbaycan tarihi*, 1996, VII. bölüm; aynı yazar: “Kurddan türeyiş efsanesinin tarihi coğrafyası...”

⁸ Polnoe sobranie Russkih letopisey. Ypat’yevskaya letopis Moskova, 1962, 2. cilt, sütun 245-246. “İ yako bı polunoşçi i vstav Bonyak otyeha ot rati inoça viti volçski. İ otvisya emu volk i naçaşa mnozi voltsi viti. Bonyak je priaha poveda Davidovi yako pobedani est na Vegri i zavtra”.

totemcilik değil ise de, onun fonksiyonel değerini yitirmemiş olan güçlü bir kalıntısıdır.

İkincisi, Oğuz beğlerbeyisi (ikinci hükümdarı) Kazan Han gibi, Kıpçak başbuğu Bonyak da “yüzi mübarek” kurtla haberleşmiş, başka bir deyişle gizli, esrarlı bir kamlık yapısına girişimde bulunmuştur. Mantık açısından kurtla haberleşmenin tarih öncesi çağlardan başlayarak eski Türk yaşayışında çok yaygın bir gelenek durumuna gelmiş olduğunu inançla söyleyebiliriz. Kerem ile Aslı destanında da bu geleneğin izleri görünmektedir. *Koyunları yiyen kurtlar/ Kurtlar aslı'mı gördünüz mü?*. Böylesine, kurtla “haberleşme” geleneği üzerine aldığımız sonuç, iki epik (“Dedem Korkut”, “Kerem ile Aslı”) ve salt tarihi kitaptan (Ruslar’ın İpati yıllığı) mürekkep olan bir üçgen piramitine dayanmaktadır.

Kurt gibi veya kurt ile uluşmak da tipolojik açıdan çok eski bir gelenek olarak Türk tarihine mal olmuştur. Dede Korkut kitabında Oğuz yeniyetmesi Yeğnek, 15 yılın hasretinden sonra babası Kazılık Koca’ya varıp kavuşduğunda baba oğul *issuz yerin kurdu gibi ulaştılar. “Köroğlu”* destanında baş kahraman *aç kurt gibi düşman üste ularam* diyor, *ağ sürüden emlik kuzu kopardım, yeyip kurtlarınla ulaşım dağlar* diyor. Ve şu parçalar Kıpçak prensi Burçeviç’in uluyup kurtla haberleşmesi ve Mahmut Kaşkarlı’da Alp Er Tunga’nın ölümü için söylenen ağıt parçasındaki *uluşib eren börleyi / yırtıb yaka ırlayu*⁹ örneği ile birlikte yan yana konulduğunda, esatirî türeyiş efsanemizden gelen bütün bir silsile ortaya çıkmış oluyor.

Binyıllar önce yaranmış olan Türk türeyiş efsanesi gerek “Ol zamanda”, “Oğuz zamanında” (Dede Korkut kitabında geçen şu tarih islâmın birinci yüzyılına gelmektedir), gerekse günümüz çağında Oğuz kökenli toplulukların etno-tarihi hafızasında yaşamış ve yaşamaktadır. Oğuz kökenli toplulukların böylesine tarihini İran veya Kafkas-iber dünyasına bağlamak için kesin ve ağırlıklı kaynaklar yok. Zira adı geçen toplulukların Dedem Korkut kitabı, Oğuzname’ler, Orhun yazıtları gibi ana kaynaklarında Kafkas-iber mitolojisinin kalıntısı yok. İran kahramanlık destanları ve bunlara zirve olan “şahname”nin her sayfasında geçen devlerin ve Simurg kuşunun da, Huşeng, Keyumers, Cemşit, Feridun gibi efsanevî şahların da isimleri hiç bir boyda yok (yalnız “peri” sözü istisna oluna bilir, fakat bu kelime yalnız Dede Korkut kitabının Basat Depegözü öldürdüğü boyda geçmektedir). Eski Oğuzlar ve onlara halef olan günümüz Türkleri ile İran ve Kafkas-iber kökenli halklar arasında binyıllarca sürüp gelen tarihi ve kültür ilişkileri aslını bilim adamlarından bir kimse danmak istemez düşüncesindeyim. Fakat burada konu Oğuz Türkleri’nin hangi tarihi köklerden türemiş olması ve bu türeyişde hangi köklerin ağırlıklı ve pek değerli rol oynamasıdır. Bu kökler ise esatirî Türk tarihindedir.

⁹ *Divanu Lugati’t-Türk dizini*, Ankara, 1972, s. XXI.